

ТЕРИТОРИАЛНИ И СТРУКТУРНИ ПРОМЕНИ В СЕЛСКОТО НАСЕЛЕНИЕ НА БЪЛГАРИЯ ПРЕЗ ПЕРИОДА 1946—1965 г.

Ив. Велчев

Настъпилите количествени и качествени изменения в развитието и териториалното разпределение на стопанските отрасли се отразяват силно върху селското население. Това се дължи на взаимните връзки между производството и населението. Последното дава основната и най-активната част на производителните сили—трудните ресурси, то е потребител на материалните блага и е основното звено за осъществяване на взаимодействието между географската среда и производството (Н. Н. Барански, 1960, с. 45).

Промените в броя, движението и структурата на селското население, както и тези в местоживеенето и местоработата се осъществяват на основата на общи за страната и на местни условия и особености, които са обект на географията на населението. Тяхното проучване допринася не само за разкриване на закономерности и проблеми за населението, но и за процеса на материалното възпроизводство.

В настоящата статия се разглеждат само някои от съществените изменения, настъпили през периода 1946—1965 г. в селското население у нас. Целта е да се разкрият главните тенденции на тези промени и на проблемите, свързани с тях. Промените се разглеждат в териториален аспект, като за целта се използват най-големите административни единици у нас—окръзите.

Броят на селското население е важен показател за потенциалните възможности за развитието на селското стопанство и за неговото състояние, тъй като основната част от това население намира препитание в този отрасъл. Количеството на работната сила в селското стопанство е в зависимост от степента на неговото развитие, от трудоемкостта на застъпените отрасли и култури, както и от местните природни условия. В това отношение имат значение културното ниво на населението, неговият бит и др. Промените в тези фактори, особено в първия, който обуславя количеството и качеството на трудните ресурси на село, влияят силно върху броя и движението на селското население и върху неговите селища.

Главните особености на селското население при капитализма у нас е постоянната тенденция към нарастване и с незначителни колебания запазване на големия относителен дял (средно към 80% от общия брой на населението — вж. табл. 1). По това време страната ни ико

номически е изостанала и основната част от населението намира препитание в селското стопанство, съоръжено с примитивна техника. Между двете световни войни относителният дял на селското население показва слабо намаление и спада под 80% (табл. 1), което е последица от известното нарастване на промишленото производство и на градското население.

Таблица 1¹

Селското население в България

Година	Общ брой на населението	Селско насел.	
		бр.	0/0
1887	3 143 375	2 558 367	81,1
1892	3 310 713	2 651 041	80,1
1900	3 744 283	3 001 848	80,2
1905	4 035 575	3 245 886	80,4
1910	4 337 513	3 404 991	80,9
1920	4 846 971	3 880 596	80,1
1926	5 478 741	4 348 610	73,4
1934	6 077 939	4 775 388	78,6
1946	7 029 349	5 363 983	76,3
1956	7 613 709	5 057 638	66,4
1965	8 226 564	4 404 187	53,4

През първите години на народна власт, и то главно по време на възстановителния период и провеждането на аграрната реформа, съществени промени в селското население също не се наблюдават, но неговият относителен дял продължава да намалява и в края на 1946 г. спада до 76,3%. Тогава започва процесът на бързо увеличаване на градското население, което е следствие от развитието на промишлеността и транспорта, от разгърнатото се строителство и от всенародния културен подем и нов обществен живот.

През следващите години настъпилите качествени промени в организацията и механизацията на селското стопанство и мощното развитие на социалистическата ни промишленост предизвикват голямо разместване в селското население. Постепенно се засилва създаденият многолюден поток на изселници от селата към бързо развиващите се градове. Този поток обхваща всички краища на страната, но съобразно с местните условия в отделните райони се проявява в различна степен. Той става причина за обрат в действителния прираст на селското население. Започва да намалява неговият абсолютен брой и относителният му дял. От 1946 до 1965 г. селското население намалява общо с 1 916 475 д., което представлява към 43% от неговия брой през 1965 г. За това допринася и обявяването на отделни села за градове и за селища от градски тип или за превръщането им в квартали на някои градове.

От 1946 до 1956 г. селското население видимо намалява с 306 345 д. (5,8%), което показва, че масовите изселвания не могат да се компенсират от естествения прираст. Като се вземе под внимание естественият прираст за десетте години (583 149 д.), излиза, че селското население намалява в същност с 889 494 д., а средно годишно с по 88 950 д. Намаляването по това време на селското население се дължи не само на масовата урбанизация, но и на емигриране на част от турското население.

¹ Числовите данни са взети от статистически годишници и от публикуваните напоследък резултати от преброяването на населението и жил. фонд на 1. XII. 1965 г., като съответно са преработени и пригодени за ползуване. В приведените данни броят на селското население за страната и по окръзи за 1946 г. съответствува на установения по време на преброяванията. От него не е изключено населението на селата, обявени впоследствие за градове, за селища от градски тип и превърнати в квартали на някои градове, както това е направено от ЦСУ в последните му публикации за населението.

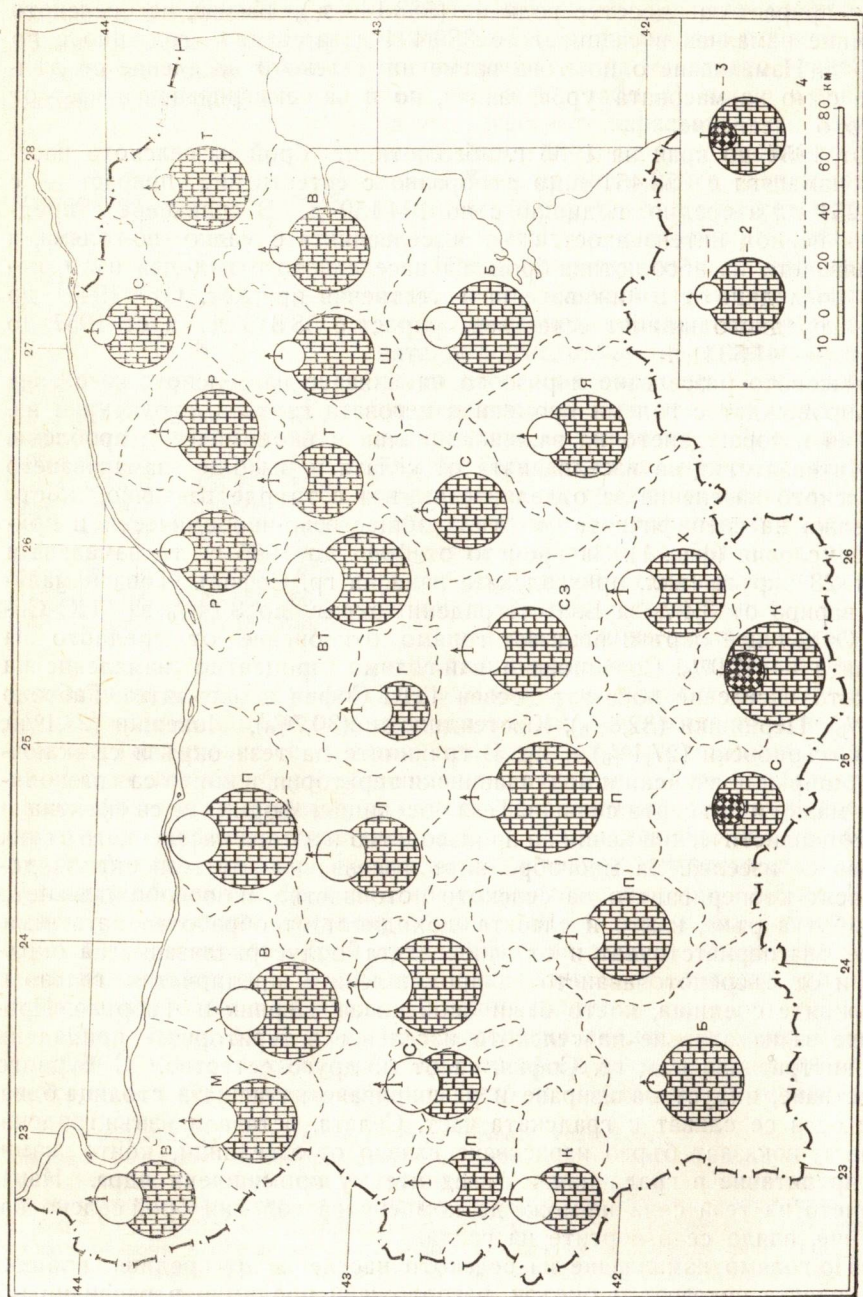
От 1957 до края на 1965 г. абсолютният брой на селското население намалява с 653 451 д., а съобразно с естествения прираст — с 1 027 251 д., а средно годишно с по 104 150 д. В сравнение с предходния период интензивността на изселванията е малко по-голяма, а намаляването на абсолютният брой на населението е над два пъти, което е последица от занижаване на естествения прираст. От 1947 до 1956 г. средногодишният естествен прираст е 58 315 д., а от 1957 до 1965 г. — 41 533 д.

Масовото разселване и рязкото намаляване на селското население се съпровожда с големи промени в неговата гъстота, структурни изменения и пораждането на важни социални и икономически проблеми. Интензитетът на изселванията от селата и изобщо намаляването на селското население за отделните окръзи е твърде различно, което се дължи на специфичните местни общественоекономически и природни условия (фиг. 1). За времето от 1946 до 1965 г. то намалява в 26 от 28 окръга (вкл. приградската зона на гр. София). Това намаляване варира от 3,4% за Благоевградски окръг до 39,4% за ГНС София. Отделните окръзи показват голямо отклонение от средното за страната — 17,9%. Сравнително най-голямо процентно намаление на селското население показват освен ГНС София и окръзите: Габрово (35,4%), Пернишки (32,8%), Кюстендилски (30,7%), Ловешки (28,1%), Великотърновски (27,1%) и др. В границите на тези окръзи се включват обширни планински и полупланински територии, в които са разположени малки и пръснати селища. Тези поселищни форми не са ефективни при социалистическия начин на производство и затова населението от тях масово се изселва. За многобройните изселвания от тези окръзи допринасят кооперирането на селското стопанство и освобождаването на работна ръка, както и слабата доходност от обработваемата земя. Те се благоприятствуват и от започналата индустриализация на окръзите и от съсредоточаването на промишлените предприятия главно в окръжните средища, което важи особено за Перник и Габрово. Причините за намаляване на селското население в териториите, придадени административно към гр. София, са от по-друго естество. С бурното нарастване, индустриализиране и разширяване на нашата столица близките села се сливат с градската част. Селата, останали извън градската част, показват бързо нарастване главно от заселници, които намират препитание в града или в съседните му промишлени ядра. Нарастването на тези села не може да компенсира големия брой селско население, вляло се в чертите на града.

По-голямо намаляване на селското население от средния процент за страната показват и окръзи, разположени предимно в равнинни об-

веният прираст за десетте години (583 149 д.), излиза, че селското население намалява в същност с 889 494 д., а средно годишно с по 88 950 д. Намаляването по това време на селското население се дължи не само на масовата урбанизация, но и на емигриране на част от турското население.

По-голямо намаляване на селското население от средния процент за страната показват и окръзи, разположени предимно в равнинни об-

Фиг. 1. Картодиаграма за промените в броя на селското население
 1 — намаляване броя на селското население от 1946 до 1965 г.; 2 — броят на селското население в края на 1965 г.; 3 — нарастване броя на селското население

ласти, в които механизацията по-лесно се внедрява и се създават условия за многолюдни изселвания. Такива са някои от окръзите, разположени предимно в Дунавската равнина, като Видински (30,2%), Михайловградски (23,3%), Плевенски (22,1%), Врачански (20,9%), а в Тракийската низина — Хасковски (21,9%), Ямболски (21,5%), Старозагорски (20,1%).

Окръзите в Североизточна България, където ТКЗС са укрепнали и богати, промишлеността сравнително по-слабо застъпена и със значителен процент турско население, имат по-слабо намаляване на селското население (фиг. 1). Това се дължи на по-малкия брой изселници, които дава турското население, и на по-големия естествен прираст, с които се компенсира значителна част от изселванията.

В Пловдивски (17,9%) и Пазарджишки (17,3%) окръг въпреки бързата им индустриализация процентното намаляване на селското население е почти колкото средното за страната. В тях селското стопанство е застъпено с трудоемки и доходни култури, които задържат значителен брой работна ръка.

Към по-друга категория спадат окръзите Кърджалийски, Смолянски и Благоевградски. Първите два показват съответно по 15,3% увеличаване на селското население за времето 1946—1965 г., а последният — Благоевградски, най-слабо намаление, въпреки че те заемат обширни планински и полупланински територии с малки, пръснати или полупръснати селища. Тази особеност се дължи главно на широко застъпената трудоемка тютюнева култура, която осигурява добър доход и задържа местното население. Благоевградски окръг е известен и със зеленчукопроизводството, а наред със Смолянски — и с дърводобива. В Източните Родопи има значителен процент турци, а в Средните и Западните — българомохамедани, от които малцина се изселват. Трите окръга имат висок естествен прираст, който в първите два окръга надминава механичния.

Масовото разселване и рязкото намаляване на селското население се съпровождат с големи промени в неговата гъстота, естествен прираст, полов и възрастов състав, в съотношението между градското и селското население, в трудовите ресурси общо за страната и по окръзи. Тези промени се отразяват съществено върху икономическото ни развитие и пораждат важни и актуални проблеми.

Гъстотата на селското население е в пряка зависимост от неговия брой, от застъпените селскостопански отрасли и култури, механизацията на производството, плодородието на почвите, особеностите на релефа и др. Тъй като тези условия за отделните окръзи са различни, то и средната гъстота на селското им население прави големи отклонения от средната за страната, което се потвърждава от приведените данни в табл. 2 и фиг. 2. В края на 1965 г. средната гъстота на селското население в страната е 39,8 д/км². Половината от окръзите имат по-голяма гъстота. В приградската зона на София тя е 83,2 д/км², а над 50 д/км² — в Кърджалийски, Пловдивски, Плевенски

Таблица 2
Средната гъстота на селското население и снабденост с обработваема земя¹

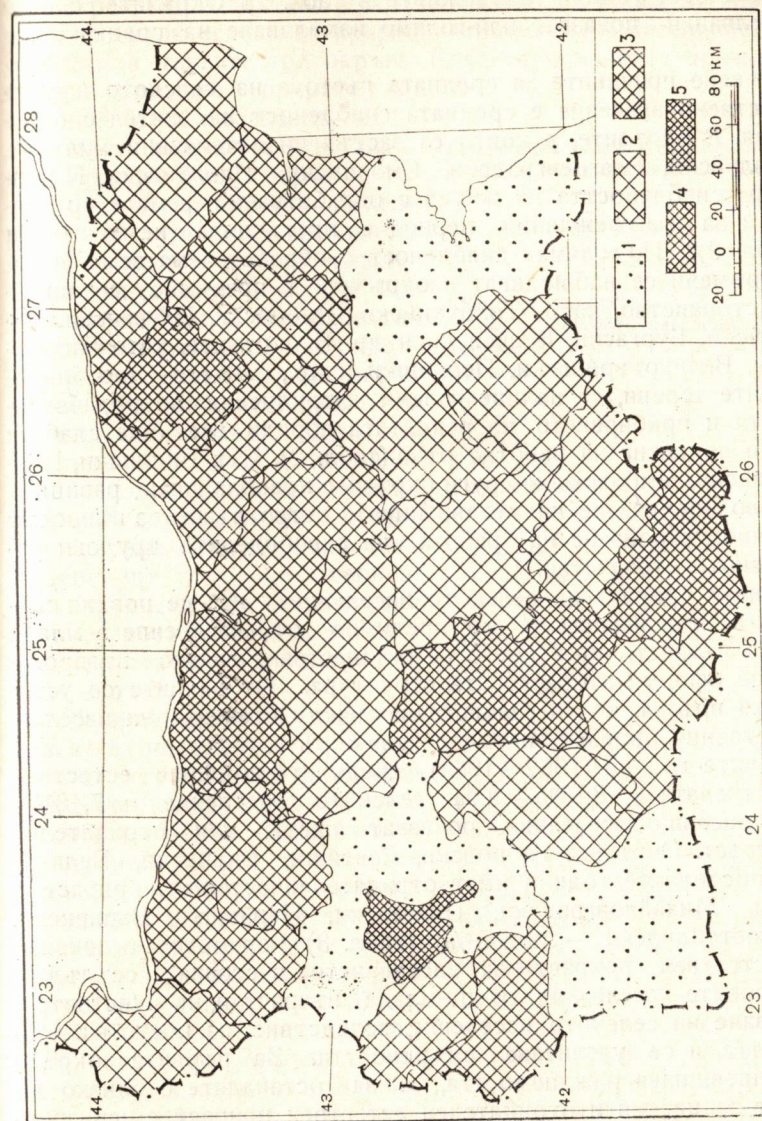
Окръзи	Жители на кв. км		Обраб. земя в дка на ж.		Окръзи	Жители на кв. км		Обраб. земя в дка на ж.	
	1946	1965	1946	1965		1946	1965	1946	1965
Страната	48,7	33,8	9,0	11,0	Кюстендилски	67,7	46,9	5,4	7,8
Видински	54,9	38,3	9,3	13,4	Пернишки	55,8	37,5	6,8	9,6
Михайловградски	58,8	48,1	9,6	12,6	Софийски	39,1	29,8	6,8	8,9
Врачански	61,9	48,9	10,3	13,1	София — град	137,2	83,2	2,8	4,6
Плевенски	66,8	52,0	10,4	13,4	Пазарджишки	44,3	36,6	6,0	7,2
Ловешки	45,3	32,6	8,4	11,7	Пловдивски	61,5	55,5	7,4	8,2
Габровски	54,5	35,2	6,9	10,8	Старозагорски	46,3	37,0	9,9	12,4
Великотърновски	63,6	46,4	8,6	11,7	Хасковски	46,2	36,0	8,8	11,2
Русенски	58,6	48,8	11,0	13,3	Сливенски	36,7	34,9	11,6	12,2
Търговищки	60,3	47,1	9,2	11,7	Ямболски	39,3	31,9	13,7	17,5
Шуменски	54,4	46,6	9,9	11,6	Бургаски	29,9	25,2	11,6	13,8
Разградски	64,2	57,7	10,2	11,4	Благоевградски	29,8	28,8	5,5	5,7
Силистренски	45,3	40,6	13,2	14,7	Смолянски	27,8	32,1	4,2	3,4
Толбухински	33,8	30,8	21,5	23,5	Кърджалийски	50,0	58,7	3,4	2,9
Варненски	47,8	41,9	11,1	12,6					

Разградски. По-многолюдното население в тези окръзи се дължи на някои от специфичните им икономически и други особености.

Голям процент от работната ръка в приградската зона на София намира препитание в неселскостопански отрасли. До известна степен същото се отнася и за Пловдивски окръг. В него са застъпени и трудоемки селскостопански култури, но това важи особено за Кърджалийски окръг, където се отглежда главно тютюнева култура. В останалата половина от окръзите гъстотата на селското население е под средната за страната. Най-малка е в Бургаски, Благоевградски, Толбухински, Ямболски и други окръзи.

В миналото върху гъстотата на селското население особено силно влияеха частната собственост, примитивната обработка и релефът. При сегашните обществено-икономически условия голямо значение имат колективизацията и механизацията на селското стопанство, застъпените култури, икономическото състояние на колективните селски стопанства. От значение са и заетостта на част от селското население в други стопански отрасли и неговото ежедневно прехождане от местоживенето до местоработата. На това се дължи и голямата промяна в гъстотата на селското население в отделните окръзи през

¹ В приложените таблици окръзите са подредени съобразно с тяхното местоположение. Изчисленията за съставяне на таблицата и картограмата (фиг. 2) са направени по данни от съответните публикации на ЦСУ за резултатите от преброяванията през 1946 и 1965 г. (вж. накрая посочената литература). Данните за обработваемите площи са взети от Статистически годишник на НР България, 1965 г.

Фиг. 2. Картограма за средната гъстота на селското население през 1965 г. по окръзи
1—от 20—30 д/км²; 2—от 30—40 д/км²; 3—от 40—50 д/км²; 4—от 50—60 д/км²; 5—над 60 д/км²

последните двадесет години (вж. данните в табл. 2). Окръзите с многолюдни изселвания показват най-голямо намаляване на средната гъстота.

За изясняване причините за средната гъстота на селското население от съществено значение е средната снабденост на жител с обработваема земя. В окръзите, в които са застъпени интензивни култури, като Кърджалийски, Благоевградски, Смолянски, Пловдивски, Пазарджишки и др., снабдеността на жител с обработваема земя е сравнително малка и за разглеждания период е претърпяла незначителни промени (табл. 2). По-голяма снабденост с обработваема земя и по-осезателни промени се наблюдават в окръзите с предимно механизано селско стопанство, като Толбухински, Ямболски, Плевенски, Русенски, Видински, Бургаски, Врачански и др. В окръзите, като Габровски, Ловешки, Великотърновски, Пернишки и др., където преобладават наклонените терени, са налице големи затруднения по обработването на земята и прибирането на реколтата поради все още слабата механизация и недостиг на работна ръка (табл. 2). Във Видински, Плевенски, Врачански, Ямболски и други окръзи с преобладаващ равнинен терен и масово внедряване на механизацията остро възниква въпросът за своевременно устройване на работа на освободените трудови ресурси от селското стопанство.

Естественят прираст на селското население у нас се повлиява силно от масовите изселвания, и то предимно от население в млада трудоспособна възраст, чрез което се осъществява главно възпроизводството и се оформя възрастовата структура. От данните се установява пряката връзка, която съществува между степента на изселванията и естествения прираст за отделните окръзи.

В последните години (1962—1964) средният годишен естествен прираст за страната е 8,13‰, а за селското население — 7,48‰. Окръзите с масови изселвания показват нисък или отрицателен естествен прираст. Окръзите Габровски, Ловешки, Видински, Великотърновски в последните години имат отрицателен естествен прираст, а Старозагорски, Михайловградски, Плевенски, Пернишки, Варненски, Хасковски, Кюстендилски — под 5‰ (табл. 3). Големото отклонение от средния естествен прираст за населението в страната се дължи главно на масовите изселвания от по-млада възраст и на чувствителното състаряване на селското население, вследствие на което намалява раждаемостта, а се увеличава смъртността. За първите окръзи смъртността превишава раждаемостта, а за останалите е близко до нея. Въпросът за ниския и отрицателен естествен прираст е неразривно свързан с този за възпроизводството на населението. Следователно в разглежданите окръзи възпроизводството на трудови ресурси в перспектива ще продължава да намалява, което ще се отрази върху задоволяване нуждите от работна ръка в селата. Освен това очертават се условия, които показват, че изселническият поток от селата на тези окръзи постепенно ще замре.

Някои окръзи, като Кърджалийски, Благоевградски, Смолянски, Силистренски, Толбухински, Шуменски и др. (табл. 3), показват сравнително висок естествен прираст на селското население. Това важи особено за първите три окръга. Една от основните причини за техния висок естествен прираст са ограничените изселвания, подходящият възрастов състав, а за Кърджалийски окръг и за тези от Североизточна България — и турското население. Както е известно, това население понастоящем е с по-голям естествен прираст. В перспектива възпроизводството на работна сила в селата на тези окръзи ще бъде по-чувствително от средното за страната. В тях ще продължи, а има условия и да се засили изселническият поток. В случай, че не се вземат навреме мерки, в недалечно бъдеще ще се срещнат сериозни затруднения по настаняването на работа на значителна част от подрастващото поколение в тези окръзи.

Възрастовият състав на селското население е твърде показателен за неговото възпроизводство, за трудовите ресурси и потенциалните възможности на страната. През последните двадесет години многолюдните изселвания и големите промени в естествения прираст се отразяват силно върху възрастовата структура на тази част от населението както общо за страната, така и по окръзи и селища.

Настъпилите промени във възрастовия състав имат значение не само за сегашния брой и състояние на работната сила, но и за близкото бъдеще. От приведените данни в таблица 4 се установяват различията във възрастовия състав на селското население с този на населението в страна-

Таблица 3

Естествен прираст на селското население средно за периода 1962/64 г.¹

Окръзи	Естествен прираст ‰
Общо за страната	8,13
Общо за селското население	7,48
Видински	-0,35
Михайловградски	2,96
Врачански	4,45
Плевенски	3,60
Ловешки	-1,27
Габровски	-4,93
Великотърновски	-0,29
Русенски	7,62
Търговишки	8,09
Шуменски	11,22
Разградски	11,03
Силистренски	11,81
Толбухински	11,56
Варненски	8,44
Кюстендилски	5,00
Пернишки	4,12
Софийски	5,36
София (СГНС)	6,96
Пазарджишки	10,33
Пловдивски	6,51
Старозагорски	1,21
Хасковски	4,75
Сливенски	7,67
Ямболски	7,23
Бургаски	8,49
Благоевградски	17,34
Смолянски	14,27
Кърджалийски	23,80

¹ Изчисленията за съставяне на табл. са направени по данни от статистическите годишници на НРБ, 1963, 1964, 1965 г.

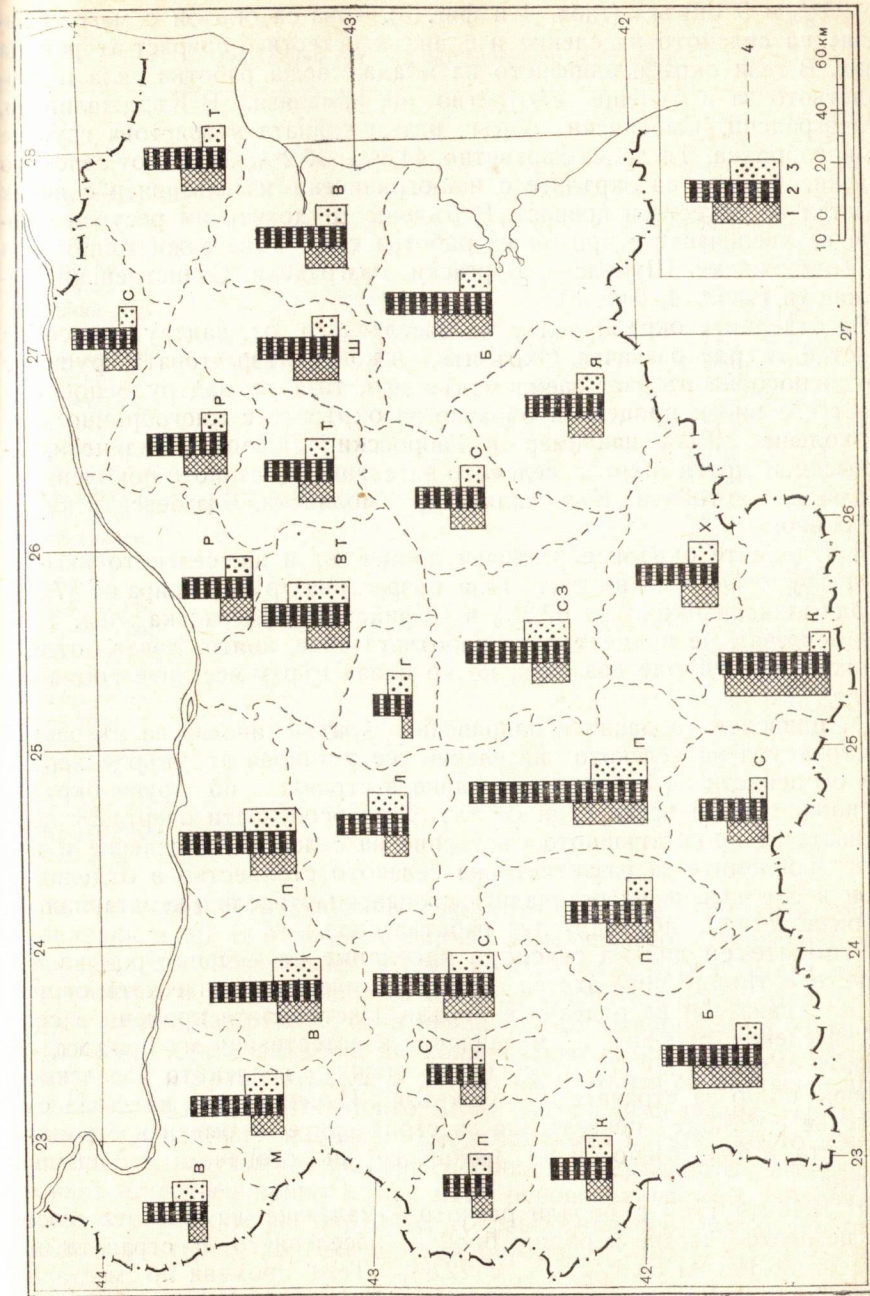
та и градското. При сравнение на данните се вижда, че процентът на населението от подтрудоспособната възраст е почти еднакъв. За селското население високият естествен прираст в някои окръзи компенсира ниския в други и по този начин делът на дотрудоспособните се изравнява с този на страната и на градското население. Относителният дял на населението в трудоспособна възраст е по-малък от този за страната с 3,6%, а за градското население — със 7,7%. Следователно понастоящем при еднакъв брой селско и градско население първото дава по-малък процент трудови ресурси.

Таблица 4
Възрастов състав на селското население през 1965 г.

Окръзи	Постоянно население в селата	Окръзи			Постоянно население в селата	Под трудоспос. възраст, %	В трудоспос. възраст, %	Над трудоспос. възраст, %	
		Подтрудоспос. възраст, %	В трудоспос. възраст, %	Над трудоспос. възраст, %					
Общо насел. на страната	8 222 564	25,7	58,2	16,1	159 179	25,8	55,9	18,3	
Само селско	4 404 187	25,7	54,6	19,7	111 838	22,3	54,1	23,6	
Само градско*	3 818 377	25,6	62,3	12,1	89 464	21,7	53,9	24,4	
Видински	118 701	15,5	55,2	29,3	217 642	23,3	55,4	21,3	
Михайловградски	160 733	19,7	56,6	23,7	София — град	93 534	24,7	62,3	13,0
Врачански	203 376	21,5	55,2	23,3	Пазарджишки	159 068	28,5	55,5	16,0
Плевенски	214 987	21,1	55,4	23,5	Пловдивски	308 603	24,6	57,5	17,9
Ловешки	134 818	17,4	53,1	29,5	Старозагорски	183 665	20,7	55,4	23,9
Габровски	72 369	16,0	50,7	33,3	Хасковски	146 532	24,1	55,9	20,0
Великотърновски	217 200	18,9	53,2	27,9	Сливенски	125 381	26,6	58,2	18,2
Русенски	129 492	24,1	55,6	20,3	Ямболски	139 055	25,6	56,0	18,4
Търговищки	127 887	26,2	52,8	21,0	Бургаски	190 064	29,5	54,5	16,0
Шуменски	155 140	29,5	53,4	17,1	Благоевградски	186 558	35,2	51,9	12,9
Разградски	151 654	29,2	54,3	16,5	Смолянски	114 080	34,3	53,8	11,9
Силистренски	116 525	28,9	56,2	14,9	Кърджалийски	231 815	44,3	47,3	8,4
Толбухински	144 829	29,7	55,5	14,8					

В сравнение със страната и с градското в селското население относителният дял на надтрудоспособните е значително по-голям — 19,7%. Тези данни говорят за състаряване на селското население, което се дължи на масовите изселвания от по-млада възраст. За отделните окръзи различията в показателите за възрастовите групи са още по-ярко изразени. В тях делът на населението от дотрудоспособна възраст варира от 15,5% за Видински окръг до 44,3% за Кърджалийски, т. е. с близо 20%. Тази възрастова група заема до 20% от броя на селското население в 4 окръга — Видински, Габровски, Ловешки и В.Търновски,

* Включително и това на селищата от градски тип.

Фиг. 3. Картодиаграма за възрастовата структура на селското население през 1965 г. по окръзи
1 — подтрудоспособна възраст; 2 — в трудоспособна възраст; 3 — надтрудоспособна възраст; 4 — окръжни граници. 1 мм² е = 6000 жит.

а до 25% в 9 окръга (табл. 4 и фиг. 3). Това са окръзи с масово изселване на селското население и с нисък естествен прираст от редица години. В тези окръзи вливането на млада, свежа работна сила в производството за в бъдеще съответно ще намалява. В Кърджалийски, Благоевградски, Смолянски окръг разглежданата възрастова група е най-многобройна. Тя заема съответно 44,3%, 35,2%, 34,3% от селското население. Това са окръзите с най-ограничени изселвания и с висок показател на естествен прираст. В бъдеще трудовите им ресурси бързо ще се увеличават с приток на работна сила. Това важи също така и за Толбухински, Шуменски, Бургаски, Разградски, Силистренски, Пазарджишки (табл. 4, фиг. 3).

За отделните окръзи делът на населението от надтрудоспособна възраст е твърде различен. Окръзите, в които възрастовата група от дотрудоспособна възраст заема малък дял, тази от надтрудоспособна възраст е с висок процент и обратно за окръзите с многобройно младо поколение. Така например в Габровски, Ловешки, Видински, В-Търновски и други окръзи селското население от старото поколение е многолюдно, а това в Кърджалийски, Смолянски, Благоевградски — малобройно.

В отделните окръзи е различен процентът и на селското население от трудоспособна възраст. Тази възрастова група варира от 47,3% в Кърджалийски окръг до 62,3% в Софийската приградска зона. Тези данни показват, че процентът на работната сила, която дават отделните окръзи, е твърде различен, което влияе върху местните социални условия.

От приведените данни и направения кратък анализ на възрастовата структура на селското население се установяват твърде характерни особености за нейното състояние в страната по групи окръзи, но и поотделно за всеки един от тях. Тези особености очертават перспективата за по-нататъшното състояние на селското население и някои от проблемите за развитието на селското стопанство в отделните окръзи и снабдяване на останалите стопански отрасли и нематериално производство с допълнителна работна сила.

Относителен дял на селското население от общия брой на населението е твърде показателен за определяне икономическата структура на страната и на отделните окръзи. Настъпилите промени в селското население, особено в механичния и естествения му прираст, се отразяват силно върху съотношението между градското и селското население общо за страната и по окръзи. Изменението на това съотношение е твърде показателно за стопанските промени в страната и по места, а така също и за някои важни стопански и социални проблеми.

От 1946 до 1965 г. поради рязкото намаляване на селското население неговото участие в общия брой на населението в страната намалява от 76,3% на 53,8%, т. е. с 22,8%. Тези промени по места се проявяват в различна степен съобразно с механичния и естествения

Таблица 5

Относителен дял на селското население¹

Окръзи	1946 г. в %	1965 г. в %	Разлика в %
Селско население	76,3	53,5	22,8
Видински	86,6	65,5	21,1
Михайловградски	87,4	66,7	20,1
Врачански	84,0	65,8	20,2
Плевенски	83,4	61,1	22,3
Ловешки	86,4	62,1	24,3
Габровски	74,1	42,3	31,8
В-Търновски	84,6	64,0	20,6
Русенски	72,2	47,5	24,7
Търговишки	88,5	71,8	16,7
Шуменски	81,6	63,7	17,9
Разградски	91,8	76,4	15,4
Силистренски	84,9	68,1	16,8
Толбухински	79,0	61,5	17,5
Варненски	67,9	43,3	24,6
Кюстендилски	80,7	56,8	23,9
Пернишки	77,2	49,5	27,7
Софийски	88,3	68,5	19,8
София — гр.	29,6	10,5	19,1
Пазарджишки	77,8	53,6	24,2
Пловдивски	66,6	47,8	18,8
Старозагорски	76,5	52,2	24,3
Хасковски	78,8	50,5	28,3
Сливенски	72,9	55,3	17,6
Ямболски	80,4	62,3	18,1
Бургаски	73,5	49,9	23,6
Благоевградски	76,4	61,7	14,7
Смолянски	89,0	71,2	17,8
Кърджалийски	92,0	81,7	10,3

прираст и особеностите в икономическото развитие, местните природни условия и др. В отделните окръзи намаляването на селското население води до увеличаване на градското. Пълно съответствие между намаляването и увеличаването за преобладаващата част от окръзите не се наблюдава. Известно е, че в някои окръзи освободената от селското стопанство работна ръка не може изцяло да се поеме от местните промишлени и други отрасли и затова част от нея се изселва в други. Следователно в окръзите, които дават масови изселвания, градското население нараства с по-бавен темп, отколкото в тези, които приемат изселници. За случая от значение е броят на градското население и неговият естествен прираст. Тъй като основната част от разселванията стават в рамките на окръзите, то разглежданото несъответствие е твърде характерно само за отделни окръзи.

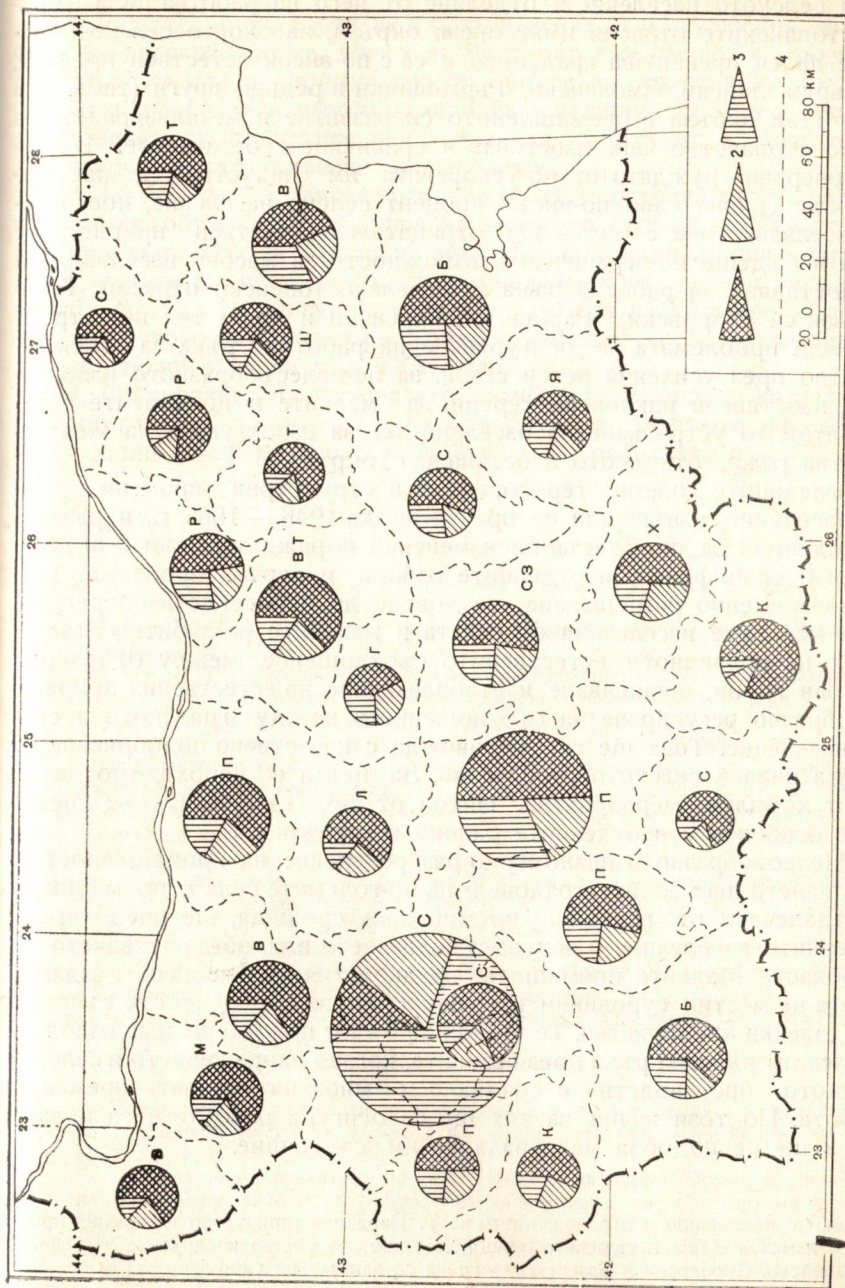
¹ Изчисленията за съставяне на таблицата са направени по данни от преброяванията в края на 1946 и 1965 г. (вж. посочената накрая литература).

При внимателно запознаване с данните (табл. 5 и фиг. 4) се установява, че относителното намаляване на селското население е най-малко в окръзите Кърджалийски (10,3%), Благоевградски (14,1%), Разградски (5,4%), Търговищки (16,7%), Силистренски (16,8%) и др., където изселванията от селата са ограничени, а естественият прираст на селското население е сравнително висок. Най-голямо относително намаляване на селското население показват Габровски (31,8%), Хасковски (28,3%), Пернишки (27,7%), Варненски (24,6%) и други окръзи. В тези окръзи градското население се увеличава не само от естествения си прираст от големия брой местни заселници, но и от значителния брой пришълци от други окръзи. Това особено важи за Хасковски и Варненски окръг, в които възникнаха нови големи промишлени ядра — Димитровград и с. Река Девня. При самостоятелно проучване на настъпилите промени в съотношението между градското и селското население и на факторите за тези промени за всеки окръг ще се разкрият твърде характерни особености. Например през разглеждания период Кърджалийски окръг вследствие силното развитие на рудодобива и цветната металургия поема много заселници от други окръзи, а не показва голямо относително намаляване на селското население, защото действителният му прираст е положителен и чувствителен. Това до известна степен важи и за Смолянски окръг.

За предстоящите структурни промени на селското население за отделните окръзи е твърде показателно и неговото процентно участие в общия брой на населението през 1965 г. За страната този процент е 53,7, а за отделните окръзи е различен (табл. 5 и фиг. 4). През 1965 г. с голям процент селско население са Кърджалийски, Разградски, Смолянски, Търговищки, Софийски, Силистренски, Михайловградски, Врачански, Видински и други окръзи, а най-малък показват Габровски, Варненски, Русенски, Пловдивски, Пернишки и др. Тези различия са резултат главно от степента на индустриализацията на отделните окръзи и от развитието и състоянието на селското им стопанство.

Едновременно с очертаната по-нататъшна индустриализация и механизация на селското стопанство в страната и отделните окръзи относителният брой на селското население към общия брой на населението ще продължава да намалява. Преценява се, че до 1980 г. селското население в страната ще заема само към 30% от общия брой на населението (М. Енев, 1962). Това показва, че ще се запазят същите тенденции по отношение на промените в броя, движението, половия и възрастовия състав на селското население, а някои от съпътстващите ги проблеми ще се очертаят още по-ярко, ще станат още по-актуални.

За отделните окръзи тези промени ще се проявяват в различна степен, което ще зависи не само от особеностите в тяхното икономическо развитие, но и от наличното селско и градско население в тях. Те ще зависят и от сегашните структурни особености на селското население. По-големи потенциални възможности за относително намаля-

Фиг. 4. Картодиаграма за относителния дял на селското население от общия брой на населението по окръзи в края на 1965 г.; 1 — селско население, като 2 и 3 — градско население през 1946 г., а 2 е нарастването на градското население от 1946 до 1965 г. за сметка на селското население, 1 км. от круга е — 2000 жит.

ване на селското население и отделяне от него на работна сила за неселскостопанските отрасли имат онези окръзи, на които селското население далеч превишава градското и са с по-висок естествен прираст, като Кърджалийски, Смолянски, Търговишки и редица други (табл. 5 и фиг. 4). Тези окръзи в промишленото си развитие и механизирването на селското стопанство явно изостават в сравнение с останалите.¹ В случая се очертава нуждата от по-ускорената им индустриализация. Окръзите със сравнително по-нисък процент селско население, което поради изселванията е с малък или отрицателен естествен прираст, ще имат за в бъдеще по-ограничени възможности за масови изселвания и за предоставяне на работна ръка за неселскостопански отрасли. Такива окръзи са Габровски, Варненски, Русенски и др. В тях по-остро е възникнала проблемата за осигуряване на работна ръка за селското стопанство през усиления летен сезон, за по-целесъобразното използване на изоставени наклонени терени, за малките и пръснатите селища, за битовото устройване на изселниците, за използване на женската работна ръка, отколкото в останалите окръзи.

Разгледаните големи териториални и структурни промени в селското население, извършени се през периода 1946 — 1965 г., и разкритите тенденции за по-нататъшни изменения пораждат важни и актуални общи и специфични за отделните райони и окръзи проблеми. Тяхното своевременно разрешаване ще доведе до непосредствено регулиране на масовите изселвания от селата и махалите (колибите), възстановяване на правилното, естественото съотношение между отделните възрастови групи, повишаване и стабилизиране на естествения прираст, целесъобразно регулиране на съотношението между градското и селското население. Това ще се съпровожда с качествено подобряване на работната сила в селското стопанство. За целта е необходимо да се проведат комплекс мероприятия. Някои от тях съобразно със специфичните особености в отделните райони и окръзи са:

1. Целесъобразно и планомерно разпределение на промишлеността. Превръщането на малките градове и на по-големите села в промишлени ядра, отдалечени от големите промишлени средища, ще предотврати прекомерните изселвания и полуобезлюдяването или обезлюдяването на някои области. Малките промишлени предприятия трябва да се създават на базата на местни суровинни източници или коопериране със съседни или по-далечни предприятия. Те трябва да бъдат пригодени и за използване селската работна ръка през сезоните, когато напрежението в селскостопанското производство е спаднало и мнозина остават временно без работа. По този начин за тях ще се осигури работа през цялата година и ще се подобри материалното им състояние.

¹ Твърде подходящо е предложението на Т. Йорданов (при устно изказване) предвиданото намаление на тютюневите площи да стане за сметка на другите окръзи, а в Кърджалийски, Смолянски и Благоевградски да се запазят не само защото там се произвеждат по-качествени тютюни, а и за ангажираността на работната сила.

2. Решително подобряване и организиране на пътническия жп. и особено на автотранспорта, които да осигурят ежедневното пътуване за работа от селата до промишлените обекти на разстояние до 20 — 30 км. Това ще позволи използването на жилищния фонд в селата и част от членовете на отделните семейства да участвуват в личното и колективното селскостопанско производство.

3. Целогодишна ангажираност на селскостопанските работници чрез целесъобразната структура на селското стопанство. Тя трябва да се създава главно на базата на местните природни условия и ресурси, но отделните процеси да бъдат разпределени по сезони така, че при възможност да се осигури ежедневно работа на постоянно заетите в производството кооператори. Това се постига и със създаването на допълнителни отрасли към ТКЗС или ДЗС.

4. Групирането на пръснатите колибарски селища и на малките села в по-големи не само ще подобри бита на местното население, но ще позволи по-ефективното използване на работната ръка.

ЛИТЕРАТУРА

- Баранский, Н. Н. — География населения, Методика преподавания экономической географии, М., 1960.
- Велчев, Ив. — Нарастване, количествена класификация и географско разпределение на градовете в България, Икономгеографски и етнографски сборник в чест на чл.-кор. Йордан Захариев, Изд. на БАН, С., 1964.
- Динев, Л., Ив. Велчев, З. Борисов, К. Кръстев — Структурни особености, разпределение и проблеми на трудовите ресурси от селата на Пернишки окръг (икономгеографско проучване), ГСУ, ГГФ, кн. 2, География, т. 57, С., 1964.
- Динев, Л., Ив. Велчев, З. Борисов, К. Кръстев — Някои основни икономгеографски проблеми на населението и трудовите ресурси във Видински окръг, ГСУ, ГГФ, кн. 2, География, т. 58, С., 1965.
- Динев, Л., Ив. Велчев, З. Борисов, К. Кръстев — Географско разпределение, структура и проблеми на населението и трудовите ресурси в Пазарджишки окръг, ГСУ, ГГФ, кн. 2, География, т. 59, С., 1966.
- Минков, М. — Населението и работната сила в България, С., 1966.
- Пенков, И. — Върху някои икономгеографски проблеми на населението и селищата в Смолянска околия, ГСУ, БГГФ, кн. 3, География, т. 53, С., 1960.
- Покшишевский, В. В. — География, населения и населенных пунктов, Советская география, М., 1960.
- Актуални проблеми по изучаване на работната сила, изд. на Комитета по труда и работната сила, С., 1966.
- Предварителни резултати от преброяването на населението и жилищния фонд на 1 декември 1965 г., т. I, Брой на населението по населени места, изд. на ЦСУ, С., 1966.
- Предварителни резултати от преброяването на населението и жилищния фонд на 1 декември 1965 г., т. I, Брой на населението по населени места, изд. на ЦСУ, С., 1966.
- Списък на населените места в НР България, изд. на ЦСУ, С., 1960.
- Статистически годишник на Народна република България, 1963, 1964 и 1965.

CHANGEMENTS DE TERRITOIRE ET DE STRUCTURE DANS LA POPULATION RURALE PENDANT LA PÉRIODE 1946—1965

Ivan Velchev

Résumé

Dans le présent article on traite certains changements importants arrivés pendant la période 1946—1965 parmi la population rurale chez nous dans l'intention de découvrir les tendances principales de ces changements et les problèmes liés à ces changements.

De la libération 1878 à 1946 la population rurale augmente et pendant toute la période reste environ 80% du nombre total de la population. Pendant les vingt années suivantes, en conséquence surtout du déplacement, la population rurale a diminué avec 1 916 475 habitants, ce qui est dû à la collectivisation et la mécanisation de l'économie rurale et au développement puissant de l'industrie. Selon les conditions locales économiques et naturelles la diminution de la population rurale est dissemblable (voir fig. 1).

Le déplacement en masse et la diminution subite s'accompagnent de grands changements dans la densité, l'accroissement naturel de la population, la composition d'âge et de sexe, dans les ressources du travail pour le pays en général et pour les départements en particulier.

La densité moyenne de la population rurale de 1946 à 1965 diminue pour le pays de 48,7 sur kilomètre carré à 33,8. Pour les différents départements cette diminution diffère, ce qui est constaté des données dans le tableau 2 et fig. 2.

Par suite des migrations en masse des villages l'approvisionnement moyen de terre arable par habitant augmente considérablement. Pour le pays cette augmentation est de 90,0 à 110 ares par habitant et pour les départements elle varie (voir tableau 2).

Les migrations en masse surtout de la jeunesse capable de travailler, par laquelle se réalise la reproduction de la population mènent à une diminution considérable de l'accroissement naturel. Pendant les dernières années il est de 8,13% pour le pays et de 4,48% pour la population rurale.

Les départements où les migrations sont en masse montrent un accroissement bas ou négatif, et les départements où les migrations sont réduites — un accroissement relativement élevé (tableau 3).

Le déplacement de la population rurale et la diminution de son accroissement naturel se reflètent sur sa structure d'âge. Des données du tableau 4 on établit les particularités très caractéristiques de sa situation dans le pays, dans les groupes de départements et dans chaque département séparément.

La part relative de la population rurale pour le pays et pour les départements a subi de 1946 à 1965 des changements considérables (tabl. 5). Dans vingt départements sur 28 la population rurale est au-dessus de 63%. Cela prouve que la diminution du nombre de la population rurale continuera dans l'avenir.

Les grands changements négatifs et structurels qu'on a examiné dans la population rurale, réalisés pendant la période 1946—1965 et les tendances qu'on a découvert concernant les changements ultérieurs, suscitent des problèmes importants et changements ultérieurs, suscitent des problèmes importants et actuels, généraux et spécifiques pour certaines régions et départements.

La solution oportune de ces problèmes mènerait à un réglage plus direct des migrations en masse des villages et des hameaux, à un établissement de la relation régulière entre les groupes d'âge, à une augmentation et à une stabilisation de l'accroissement naturel, à une régularisation rationnelle des rapports entre la population urbaine et la population rurale. Pour le but il est nécessaire qu'on note et qu'on mette en pratique un ensemble de mesures.